

אמת ויציב וזכירת יציאת מצרים

א. בדפים הקודמים למדנו שנשים פטורות מקריאת שמע וברכותיה. ניזכר לרגע שוב במקורות לכך. המשנה בברכות מלמדת שנשים פטורות מקריאת שמע (ברכות ג, א):
נשים ועבדים וקטנים פטורין מקריאת שמע.

היה מקום לומר שלמרות שנשים פטורות מק"ש הן חייבות בברכותיה, בשל ראיית הברכות כחלק מהתפילה שבה נשים חייבות. אולם, רבותינו הפוסקים כותבים שכשם שנשים פטורות מק"ש כך הן פטורות מברכותיה (משנ"ב ע, ס"ק ב):

מק"ש - ופטורות ג"כ מברכות ק"ש דיש להם ג"כ זמן קבוע.

וכפי שהסביר הרב פפויפר בספרו **אשי ישראל** (פרק ז, הערה לט):

ואע"פ שבתפילה נשים חייבות וברכות ק"ש הם כתפילה דאינם שייכים לק"ש ולכן זמנם עד ד' שעות כתפילה, יש לומר כמו שכתב הביאור הלכה סימן ע' סעיף ב ד"ה קטנים דאינו **מסתבר להחמיר יותר בברכות ק"ש מק"ש עצמה**.

נשים פטורות אפוא מק"ש וברכותיה. מה דינה של ברכת אמת ויציב? האם נשים חייבות בה? ברכת אמת ויציב ופרשת יציב, מלבד היותן חלק מק"ש וברכותיה, הן גם הדרך שבה אדם מקיים את מצוות זכירת יציאת מצרים. האם נשים חייבות במצוות זכירת יציאת מצרים?

ב. נתבונן מעט במקורות למצוות זכירת יציאת מצרים ולקשר בינה לברכת אמת ויציב. נפתח בפסוקים שמהם למדו חכמים את המצוה. בשמות (יג, ג-י):

ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים מבית עבדים כי בחזק יד הוציא ה' אתכם מזה ולא יאכל חמץ.

ובדברים (טז, א):

לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עני כי בחפזון יצאת מארץ מצרים למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך.

חכמים למדו משני הפסוקים את החובה להזכיר את יציאת מצרים ביום ובלילה (מכילתא דרבי ישמעאל בא, מסכתא דפסחא פרשה טז):

ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים וגו' אין לי אלא שמזכירים יציאת מצרים בימים בלילות מנין שנאמר למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך (דברים טז ג) ימי חיך הימים כל ימי חיך הלילות כדברי בן זומא וחכמים אומרים ימי חיך בעולם הזה כל ימי חיך להביא לימות המשיח.

המחלוקת בין בן זומא לחכמים מובאת גם במשנה בברכות (ברכות א, ה):

מזכירין יציאת מצרים בלילות. אמר רבי אלעזר בן עזריה: הרי אני כבן שבעים שנה, ולא זכית שתאמר יציאת מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא. שנאמר: למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך. ימי חיך - הימים, כל ימי חיך - הלילות; וחכמים אומרים: ימי חיך - העולם הזה, כל - להביא לימות המשיח.

הרמב"ם פוסק כדעת בן זומא, וכך דעת רוב הראשונים. דבריו מבטאים את הזיקה שבין הפרשה השלישית של ק"ש, פרשת ציצית, ובין מצוות זכירת יציאת מצרים (ק"ש א, ג):
אף על פי שאין מצות ציצית נוהגת בלילה קוראין אותה בלילה מפני שיש בה זכרון יציאת מצרים ומצוה להזכיר יציאת מצרים ביום ובלילה שנאמר למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך.

זיקה זו מתנגנת גם מהסוגיה הבאה (ברכות יב):

פרשת ציצית מפני מה קבעוה? אמר רבי יהודה בר חביבא: מפני שיש בה חמשה דברים: מצות ציצית, יציאת מצרים.

המקור החד ביותר לקשר שבין מצוות הזכרת יציאת מצרים לברכת אמת ויציב הוא הגמ' בברכות כ"א. הגמ' עוסקת באדם שמסופק אם אמר ק"ש ואמת ויציב. רב יהודה סובר שחובת ק"ש היא מדרבנן בלבד, ולכן אדם שמסופק אם אמר ק"ש אינו חייב לחזור ולקרוא. בכל זאת חייב לחזור ולומר אמת ויציב אם מסופק אם אמר אמת ויציב (ברכות כא):

אמר רב יהודה ספק קרא קריאת שמע ספק לא קרא - אינו חוזר וקורא, ספק אמר אמת ויציב, ספק לא אמר - חוזר ואומר אמת ויציב. מאי טעמא - קריאת שמע דרבנן, אמת ויציב דאורייתא¹.

מדוע 'אמת ויציב דאורייתא'? מסביר רש"י (שם):

אמת ויציב דאורייתא היא - שמזכיר בה יציאת מצרים, דחיובא דאורייתא היא, דכתיב למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים.

ג. אדם מחויב אפוא מהתורה להזכיר את יציאת מצרים בכל יום ולילה, פעם אחת ביום ופעם אחת בלילה. חכמים תקנו לקיים מצוה זו על ידי אמירת פרשת ציצית וברכת אמת ויציב. מצוה זו לכאורה אינה מ"ע שהז"ג, שכן אדם חייב בה בין ביום ובין בלילה. מדוע אפוא שנשים לא יהיו חייבות בה? ואם הן חייבות בה, מדוע שלא יתחייבו לומר אמת ויציב, הדרך שבה חכמים תקנו לקיים את מצוות הזכרת יציאת מצרים? ואכן **המגן אברהם** סבור שלמרות שנשים פטורות מק"ש וברכותיה, הן חייבות בברכת אמת ויציב (ע, ס"ק א):

נראה לי דנשים פטורות גם כן מברכת ק"ש דיש להם גם כן זמן קבוע... אך נראה לי דמכל מקום מחויבים לומר אמת ויציב דזכירות יציאת מצרים הוא דאורייתא... ואם כן צריכי' לסמוך גאולה לתפלה.

וכך פוסק **שולחן ערוך הרב** (ע, א):

נשים ועבדים פטורים מקריאת שמע מפני שהוא מצות עשה שהזמן גרמא שאין מצותה אלא בזמן שכיבה ובזמן קימה... וכן פטורין מברכות קריאת שמע שיש להם ג"כ זמן קבוע של ערב עד נץ החמה ושל שחר עד ד' שעות... ומכל מקום חייבין בזכירת יציאת מצרים שהוא מצות עשה שלא הזמן גרמא שמצותה ביום ובלילה לפיכך יש להם לברך הברכה שנתקנה על יציאת מצרים שהוא אמת ויציב, וכיון שהם חייבים בתפלת י"ח כמו שיתבאר בס' (ק"י) [ק"ו] יש להם ג"כ לסמוך גאולה לתפלה.

1. הראשונים מפרשים שמדובר על אדם שאינו יודע גם האם אמר את פרשת ציצית. אילו הוא היה יודע בודאות שאמר את פרשת ציצית היה יוצא ידי חובת מצוות זכירת י"ח מהתורה, ולא היה צריך לחזור.

ד. המג"א סבור אפוא שלמרות שנשים פטורות מק"ש וברכותיה, הן חייבות בברכת אמת ויציב. **השאגת אריה** הקשה על עמדה זו וחלק עליה (שאגת אריה סימן יב):

ולפי זה יש לתמוה על נשי דידן שהרבה נשים שאין קורין ק"ש וברכותיה מפני שהן פטורין מק"ש וברכותיה ואין נזהרין להזכיר יצ"מ כלל. אבל אומר אני דעל כיוצא בזה אמרו הנח להן לישראל שאם אינן נביאים בני נביאים הן. אף על פי שלפום רהיטא נראה כן מכל מקום כי דייקת שפיר ליתא להא מילת'. אלא וודאי דנשים פטורות מהזכרת יצ"מ. תדע שהרי תנן נשי ועבדים וקטנים פטורים מק"ש וכל שכן שפטורים מברכות שלפניה ושלאחריה דערבית ושחרית. ואי סלקא דעתך דנשים חייבות בהזכרת יצ"מ הרי כמו שתיקנו חכמים הזכרת יצ"מ לאנשים... ברכה שלאחריה של ק"ש דערבית ושחרית... אלמא תיקנו חכמים נוסח הזכרת יצ"מ לאנשים שיזכרו כולם בנוסח א' ולא שיזכיר כל א' וא' כפי נוסח שירצה ואלו לנשים לא תיקנו נוסח מיוחד להזכרת יצ"מ, ש"מ דאין נשים חייבות בהזכרה זו.

מה מקשה השאגת אריה על הדעה שמחייבת נשים באמת ויציב והזכרת יציאת מצרים?

המשנה אומרת שנשים פטורות מקריאת שמע. אם הן פטורות מק"ש אז ק"ו שהן פטורות מברכותיה וברכת אמת ויציב בכללן! אם נשים היו חייבות בברכת אמת ויציב המשנה הייתה טורחת להשמיע לנו זאת, ולא מסתפקת באמירה שהן פטורות מק"ש, אמירה שממנה עולה כאמור שנשים פטורות גם מברכות ק"ש ואמת ויציב בכללן! אך מדוע הן פטורות מאמת ויציב? אם נשים היו חייבות במצוות הזכרת יציאת מצרים, הן היו חייבות גם בברכת אמת ויציב, הדרך שבה חכמים תקנו לקיים את מצוות הזכרת יציאת מצרים! ודאי אפוא, טוען השאגת אריה, שנשים פטורות ממצוות הזכרת יציאת מצרים, ולכן הן פטורות מברכת אמת ויציב, וכפי שעולה מדברי המשנה שאומרת שנשים פטורות מק"ש.

השאגת אריה ממשיך ומסביר מדוע נשים פטורות ממצוות הזכרת יציאת מצרים וברכת אמת ויציב (שם):

וטעמא דמילתא משום דהוי מ"ע שהז"ג שנשים פטורות. ואף על גב דקיימא לן כבן זומא דדריש ימי חיך הימים כל ימי חיך הלילות הרי שנוהג בימים ובלילות, מכל מקום הוי ליה מ"ע שהז"ג כיון דשל יממא חלף ועבר זמנה בלילה ואם לא הזכיר ביום שוב אין צריך להזכיר הזכרה זו של יום בלילה. ואף על גב דחייב נמי להזכיר יצ"מ בלילה הא הזכרה אחרית' היא ומשום הזכרת לילה היא, אבל הזכרה של יום עבר זמנה ואין צריך להזכיר בלילה. וכן הזכרה של לילה חלף ועבר זמנה ביממא, ואם לא הזכיר בלילה אין צריך להזכיר הזכרה זו ביום, אף על גב דביום נמי חייב להזכיר יצ"מ ההיא מצוה אחרית' היא ומשום הזכרה דיממ' הוא דמזכיר, שהרי הזכרה דיום ולילה תרתי מצות ותרתי אזכרות נינהו, וכיון דשל יום ליתא בלילה ושל לילה ליתא ביום כל חדא וחדא הזכרה מהן הוי ליה מ"ע שהז"ג ולא מהני הזכרה של יום לשווייה להזכר' של לילה למ"ע שאין הז"ג. דהא של יממא מצוה אחרית' היא ושל לילה אין זמנה ביום וכן של יום ליתא בלילה הילכך נשים פטורות מהזכרת יצ"מ וזה ברור.

מדוע נשים פטורות ממצוות הזכרת יציאת מצרים להסברו של השאגת אריה?

לדבריו, המצוה להזכיר ביום והמצוה להזכיר בלילה הן שתי מצוות שונות ונפרדות, ובכל אחת מהן אדם מצווה רק בזמן מסוים. לכן הן מ"ע שהז"ג ונשים פטורות מהן ומברכות אמת ויציב ואמת ואמונה, הדרך שבה חכמים תקנו לקיימן. מדברי השאגת אריה עולה הרחבה של גדרי מ"ע שהז"ג: אדם מצווה להזכיר את יציאת מצרים תמיד, ביום ובלילה, ובכל זאת השאגת אריה מגדיר את המצוה כמ"ע שהז"ג! כדי לעשות זאת הוא טוען שאלו שתי מצוות שונות, אך האם זה נכון? האם אלו באמת שתי מצוות שונות? לא יותר פשוט להתבונן עליהן כעל מצוה אחת, להזכיר את יציאת מצרים ביום ובלילה? ואם זו מצוה אחת, הרי זוהי מצוות עשה שאין הזמן גרמא, מצוה בה האדם מצווה תמיד, ביום ובלילה! ננסה אפוא למצוא הסבר אחר לפטורן של נשים ממצוות הזכרת יציאת מצרים וברכת אמת ויציב. הרצון לכך נובע מקושייתו של השאגת אריה על דברי המגן אברהם שמחייב בהן נשים: אם נשים היו חייבות בברכת אמת ויציב המשנה לא הייתה אומרת רק שהן פטורות מק"ש, אמירה שממנה עולה שהן פטורות גם מברכותיה וברכת אמת ויציב בכללן.

ה. נשוב לפסוקים, בעיקר לפסוק בדברים (טז, א):

לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עני כי בחפזון יצאת מארץ מצרים למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך.

האם הפסוק מצווה להזכיר את יציאת מצרים ביום ובלילה? הוא אומר שמטרת מצוות הפסח היא שזכרון יציאת מצרים ילווה אותנו במשך חיינו. וכך כותב האור שמח, ר' מאיר שמחה הכהן מדוינסק, בפירושו על הרמב"ם (ק"ש א, ג):

ודע כי חפשתי בדברי רבינו בספר המצות ולא מצאתי שימנה מצוות יציאת מצרים להזכיר בכל ימות השנה, רק בליל ט"ו של ניסן דוהגדת לבנך ביום ההוא (שמות יג, ח), ומקרא (שם שם, ג) דזכור יום הזה כו', הלא דבר הוא, וכן בחיבורו לא הזכיר זה למצוה בפני עצמו, רק בהלכות קריאת שמע כתב כאן דמצוה להזכיר יציאת מצרים. לכן אמינא דעיקר מצוות יציאת מצרים להזכיר מקרא (דברים טז, א - ג) דלמען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים, פשטא דקרא מיירי בחודש האביב, ועשית פסח, ולא תאכל עליו חמץ כו', כי בחפזון יצאת כו' למען תזכור את יום צאתך כו'... ולכך לא כתיב בלשון צווי... והנה באשר אנו רואין שהבורא יתברך הגיד בתורתו שלתכלית זה יצאו בחיפזון, ומפני זה צוה בפסח ובשאר מצות למען תזכר כו' כל ימי חיך, תקנו אבותינו לזכור בפה מלא יציאת מצרים בכל יום, ולהודות לו על זה, וזהו השלמת רצון הבורא יתברך... ולפ"ז אפשר דנשים פטורות מיציאת מצרים, משום דחזינן דפטירי בעיקרא דזכר יציאת מצרים דליל ט"ו, משום דהוה מצות עשה שהזמן גרמא... ועוד דבכל השנה פטורים, משום דתפילין דעיקרא דדהו לזכרון יציאת מצרים וכן יציאת פטורים, ולכך גם חכמים לא חייבו אותם, וזה נכון... ומה שכתב רבינו ומצוה להזכיר יציאת מצרים אינו רק מדרבנן, וידעתי כי הוא חדש מאד, בכל זאת הגדתי אשר עם לבבי.

מהו מקורה של המצוה להזכיר יציאת מצרים לפי האור שמח? מדוע נשים פטורות ממצוה זו? כיצד הוא יסביר את פטורן מברכת אמת ויציב?

מכך שהרמב"ם לא מנה את המצוה לזכור את יציאת מצרים בכל יום במניין המצוות, וכן במשנה תורה לא התייחס אליה כמצוה עצמאית, עולה שהיא באמת אינה מצוה עצמאית: חכמים הגשימו את רצונה העקרוני של התורה שזכרון יציאת מצרים ילווה אותנו במשך חיינו ותקנו שאחת מברכות ק"ש תעסוק בזכרון יציאת מצרים. ברכת אמת ויציב אינה אפוא דרך לקיום מצוה נפרדת. היא אחת מברכות ק"ש שחכמים תקנו שתעסוק

בזכרון יציאת מצרים, ונשים שפטורות מק"ש פטורות גם ממנה. פסיקתו המחייבת של המג"א נבעה מראיית ברכת אמת ויציב כדרך שבה חכמים תקנו לקיים את מצוות הזכרת יציאת מצרים. אדם מצווה להבנתו להזכיר את יציאת מצרים ביום ובלילה, וחכמים תקנו לעשות זאת במסגרת אמירת קריאת שמע. אך לאור דברים אלו יש להסתכל אחרת על ברכת אמת ויציב ובכלל על מצוות הזכרת יציאת מצרים: ברכת אמת ויציב היא בעיקר חלק מקריאת שמע, מברכות קריאת שמע. התורה לא ציוותה בפירוש להזכיר את יציאת מצרים ביום ובלילה, אלא רצונה שזכרון יציאת מצרים ילווה אותנו תמיד, וכדי להגשים רצון זה חכמים הקדישו את אחת מברכות ק"ש לזכרון יציאת מצרים. ומאחר שברכת אמת ויציב היא חלק מברכות ק"ש, הרי שנשים שפטורות מק"ש פטורות גם מברכה זו!²

לאור זאת הדרשה שלמדנו בהתחלה, 'ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים וגו' אין לי אלא שמזכירים יציאת מצרים בימים בלילות מנין שנאמר למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך ימי הימים כל ימי חיך הלילות כדברי בן זומא, היא יותר בגדר אסמכתא. התנאים לא באמת למדו מהפסוק, אלא הם ביקשו לעגן בו תקנה קיימת ולראות בו רמז. כך עולה מדברי הרמב"ם בפירושו למשנה לדברי רבי אלעזר בן עזריה, 'הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות' (ברכות א, ה):

לפיכך אמר בתמיהה אני על אף רוב השתדלותי והתחברותי עם החכמים לא זכיתי לדעת הרמז בכתוב על חובת קריאת פרשת ציצית בלילה עד שדרשה בן זומא.

זהו רמז בלבד, רמז ולא דרשה גמורה. היה מקום להבין שהרמב"ם כתב זאת רק ביחס להזכרת יציאת מצרים בלילות, אך יתכן ויש להבין את דבריו בצורה רחבה יותר: כמתייחסים למצוות הזכרת יציאת מצרים בכללותה. לפי דרך זו עלינו לומר שהרמב"ם לא פוסק גם את החלק השני של דברי רב יהודה שלמדנו לעיל, 'אמר רב יהודה ספק קרא קריאת שמע ספק לא קרא - אינו חוזר וקורא, ספק אמר אמת ויציב, ספק לא אמר - חוזר ואומר אמת ויציב. מאי טעמא - קריאת שמע דרבנן, אמת ויציב דאורייתא'. הוא לא פוסק כחלק הראשון של דבריו, שכן לדעתו קריאת שמע דאורייתא, ויתכן שהוא לא פוסק גם כחלק השני של דבריו שאמת ויציב דאורייתא.³

שאלות להתבוננות וסיכום:

1. מדוע המג"א סובר שלמרות שנשים פטורות מק"ש וברכותיה, בכל זאת הן חייבות בברכת אמת ויציב?
2. מה מקשה השאגת אריה על דברי המג"א מפשטות דברי המשנה? כיצד הוא מתמודד עם סברתו של המג"א? מדוע נשים פטורות לדעתו?
3. הקשה על הסברו של השאגת אריה. נסה להציע הסבר אחר לפטור נשים מאמת ויציב המתבסס על הבנתו העקרונית של האור שמח בגדר ומקור מצוות הזכרת יציאת מצרים.

2. ויש הבדל מסוים בין הצעתנו לאור שמח. האור שמח עדיין נזקק להסביר מדוע חכמים לא חייבו נשים במצוות הזכרת יציאת מצרים, אך לדברינו גם חכמים לא תקנו מצוה חדשה שכזו, אלא רק תקנו שאחת מברכות ק"ש תעסוק בנושא של זכרון יציאת מצרים כדי להגשים את רצונה העקרוני של התורה בזכירת יציאת מצרים. ומאחר שברכת אמת ויציב היא בעיקרה אחת מברכות ק"ש, מובן מאליו מדוע נשים שפטורות מק"ש וברכותיה, פטורות גם מאמת ויציב.
3. ועיין בדברי האור שמח שם שדן בקושיה זו.